

УДК: 355.424.4

Р.М. ГАРАТ

СТАНОВЛЕННЯ ВЗАЄМИН ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ МІЖ ОРГАНІЗАЦІЄЮ ДОГОВОРУ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОРГАНІЗАЦІЄЮ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ

Гарат Роман Михайлович — кандидат історичних наук, заступник директора з навчально-виробничої роботи Коломийського економічно-правового коледжу Київського національного торговельно-університету

У статті автор аналізує співпрацю між ОДКБ та НАТО у процесі формування системи безпеки в Співдружності Незалежних Держав. Охарактеризовано проблеми, які перешкоджають налагодженню партнерства між Організацією Північноатлантичного альянсу та Організацією Договору колективної безпеки у контексті інтеграційних процесів у військовій сфері на пострадянському просторі.

Ключові слова: ОДКБ, НАТО, система безпеки, СНД, інтеграційні процеси.

В статье анализируется сотрудничество между ОДКБ и НАТО в процессе формирования системы безопасности в Содружестве Независимых Государств. Исследованы проблемы, которые препятствуют налаживанию партнерства между Организацией Североатлантического альянса и Организацией Договора коллективной безопасности в контексте интеграционных процессов в военной сфере на постсоветском пространстве.

Ключевые слова: ОДКБ, НАТО, система безопасности, СНГ, интеграционные процессы.

The paper analyzes the cooperation between the CSTO and NATO in the formation of system of a security system in Commonwealth of the Independent States. The problems that hinder the establishment of partnerships between NATO and CSTO in a context of integration processes in the military sphere on the post-Soviet territory are investigated.

Keywords: CSTO, NATO, safety system, CIS, integration processes.

© Р.М. Гарат, 2012

Розвиток сучасного світу відзначається глибокими змінами у структурі світового співтовариства, колапсом біполярної системи, змінами на геополітичній карті світу. Все це спонукало багато країн шукати загублену збалансованість у нових формах колективної безпеки, зокрема інтеграційних організаціях.

Якщо проаналізувати сучасну українську політологічну літературу, то можна переконатися, що запропонованій тематиці не приділяється достатня увага, за винятком тих моментів, коли це безпосередньо стосується відносин з Україною. Більш активно у цьому напрямку працюють спеціалізовані наукові установи, зокрема Національний інститут стратегічних досліджень та деякі інші. У цьому контексті передусім варто виділити колективну монографію «Стратегії розвитку України: виклики часу та вибір» [18]. Проблематиці військово-політичних стосунків України на пострадянському просторі присвячено статті О.Я. Маначинського та Є.К. Пронкіна «Сучасні воєнно-політичні відносини України із суміжно-прилеглими державами» [10] й «Україна і воєнно-політична обстановка в світі» [11]. Якщо вести мову про Росію, то тут вищезазначені проблеми вивчаються також цілими науковими інституціями (Російський інститут стратегічних досліджень, Інститут сходознавства, численні інформаційно-аналітичні центри). Випущено чимало публікацій на основі проведених досліджень, найбільш важливі з яких друкувалися в збірнику «Россия и мусульманский мир», який видається Інститутом наукової інформації із суспільних наук Російської академії наук. Крім того, важливим джерелом для вивчення означеної проблеми є збірки документів: «Стратегии для

России(2): Тезисы совета по внешней и оборонной политике» [15] та «Стратегический курс РФ с государствами-участниками СНГ» [17].

Метою даної статті є аналіз співпраці між ОДКБ та НАТО у процесі формування системи безпеки на пострадянському просторі.

Серед організацій, які приділяли та продовжують приділяти пріоритетну увагу розвитку військово-політичних процесів на пострадянському просторі, провідне місце належить Організації Північноатлантичного договору.

Питання про нових членів альянсу, яке турбувало держави ДКБ, у першу чергу Росію, у практичній площині обговорювалося в органах НАТО із середини 90-х рр., причому публічно неодноразово проголошувалося, що розширення альянсу «на практиці стане частиною широкої структури європейської безпеки, яка базуватиметься на реальній співпраці всіх європейських держав» і що зростання числа членів НАТО «не тільки не створить загрози жодній із держав, але й приведе до підвищення стабільності та зміцнення безпеки Європи загалом» [12, с. 20]. Перетворення у 1997 р. РПАС у Раду євроатлантичного партнерства (РЄАП) було здійснено з метою розвитку діалогу з партнерськими державами, посилення «політичної складової» у програмі ПЗМ. Більше того, у тематику консультацій по лінії РЄАП поряд із згаданими вище темами, які обговорювалися у рамках РПАС, усе частіше включались питання врегулювання кризових явищ, міжнародного тероризму, розповсюдження ЗМЗ, впливу безпеки на економічні проблеми. Відповідно до рішень Вашингтонського саміту 1999 р. тематика консультацій розширюється і за рахунок регіональної проблематики (Балкани, Кавказ,

Центральна Азія). У новій стратегічній концепції НАТО, схваленій на ювілейній сесії у Вашингтоні в квітні 1999 р., РСАП розглядалася як всеохоплююча структура для всіх аспектів співпраці НАТО зі своїми партнерами, а програма ПЗМ – як основний механізм по встановленню практичних зв'язків у сфері безпеки між Північноатлантичним союзом та його партнерами.

Особливо привертає до себе увагу положення про те, що «НАТО прийняло на себе зобов'язання консультуватися з будь-яким активним учасником програми партнерства, якщо він стикається з прямою загрозою своїй територіальній цілісності, політичній незалежності та безпеці» [16]. У концепції підтверджувався намір направляти запрошення на вступ у НАТО новим державам, «якщо НАТО прийде до висновку, що їх вступ до Союзу буде служити спільним політичним та стратегічним інтересам» [16].

У подальшому було прийнято рішення підвищити рівень співпраці з країнами РСАП/ПЗМ, у першу чергу, зі стратегічно важливими державами Кавказу і Центральної Азії. На саміті у Празі до партнерів було зроблено заклик використовувати нові механізми співпраці, які з'явилися, у тому числі в рамках Плану дій партнерства проти тероризму, індивідуальних планів партнерських дій, заходів щодо подальшого підвищення сумісності сил та засобів.

Після подій 11 вересня 2001 р. акценти змінилися і в діяльності НАТО. Виступаючи у Москві в грудні 2002 р. на конференції Росія-НАТО «Роль військових у боротьбі з тероризмом», тодішній Генеральний секретар цієї організації Дж. Робертсон відзначив, що альянс проводить глибоку модернізацію своїх політичних настанов, структур, сил та засобів, орієнтуючи їх на участь у міжнародній кампанії боротьби з тероризмом та розповсюдженням зброї масового знищення. Він зокрема уточнив, що «роль військових у боротьбі з тероризмом повинна включати у себе три головні функції: по-перше, антитерор – проведення захисних заходів для зниження вразливості простих громадян, території; по-друге, протидія тероризму – заходи наступального характеру з метою виявлення та запобігання терористичній діяльності; по-третє, збройні сили повинні бути задіяні у подоланні наслідків терактів та надавати підтримку державній владі» [14].

Таким чином, на ґрунті наявності спільних загроз між державами НАТО, з одного боку, і СНД/ОДКБ – з іншого, виникало все більше точок дотику та співпраці, про що не можна було навіть мріяти 5-10 років тому.

Водночас взаємодія між державами євроатлантичного та євразійського регіонів здійснювалася не тільки через діючу при НАТО структуру партнерства, але й безпосередньо між НАТО та ОДКБ, причому на рівностатусній основі. Готовність до цього з боку ОДКБ останнім часом активно проявлялася, і подібна співпраця була предметом обговорення й планування між союзними державами [4, с. 7].

Однак поряд із такими позитивними зрушеннями у процесі співпраці залишилося ще чимало

проблем. Так, Російська Федерація постійно наголошувала, що у документах та практичній діяльності НАТО, зокрема, при розміщенні наступальної інфраструктури безпосередньо в зоні кордонів ОДКБ, у тому числі в прибалтійських республіках, проглядалися мотиви, які, на їх думку, не збігалися із заявами лідерів альянсу про майже стратегічне партнерство з Росією. Це дало підставу Міністерству оборони РФ відзначити в одній із своїх доповідей: «Якщо НАТО збережеться в якості військового альянсу з існуючою на даний час наступальною військовою доктриною, то це вимагатиме корінної перебудови російського військового планування та принципів будівництва російських збройних сил, включаючи зміну російської ядерної стратегії» [1].

Одночасно, на нашу думку, у взаєминах з НАТО слід враховувати ту обставину, що з розширенням зони його дії, збільшенням кількості її членів та постановкою перед ними нових завдань реальна військова значимість альянсу об'єктивно розмивається. Як зауважував Г. Кіссінджер, у своєму прагненні координувати діяльність усіх структур (як власне натовських, так і партнерських) з штаб-квартири військового альянсу «його керівництво втрачає свої пріоритети, що загрожує перетворенню НАТО у багатофункціональний коктейль» [7, с. 32].

Яке місце у розвитку ОДКБ займали і продовжують займати перспективи її співпраці з НАТО? У результаті зацікавлених консультацій з державами-членами з питань зовнішньої політики, безпеки та оборони ОДКБ виробила стратегію свого становлення як міжнародної організації. Ключовим етапом в організаційному і нормативно-правовому становленні ОДКБ як міжнародної організації стало офіційне набуття нею 2 грудня 2004 р. статусу спостерігача в Генеральній Асамблеї ООН.

Принципово важливим кроком у виборі орієнтації ОДКБ як міжнародної організації регіональної безпеки було декларування своєї готовності до зацікавленого діалогу з НАТО з метою планування та здійснення співпраці у визначенні та подоланні сучасних викликів та загроз безпеки міжнародного співтовариства і, в першу чергу, у регіональних зонах відповідальності обох організацій. Пріоритетами подібної співпраці проголошено спільні інтереси ОДКБ та НАТО щодо контролю за зброєю масового знищення, нерозповсюдження ЗМЗ, боротьби з міжнародним тероризмом, а також такими явищами як наркотрафік, незаконна міграція і т.д. Слід відзначити сумісність пріоритетів ОДКБ та НАТО стосовно старих стереотипних суджень та наслідків щодо «холодної війни»: обидві організації регіональної безпеки будують свою діяльність принципово відмежовуючись від цінностей та практики «холодної війни».

Актуальність діалогу ОДКБ-НАТО обумовлена тим фактом, що НАТО на Стамбульському саміті зробило офіційну заяву на розподіл з ОДКБ інтересів та діяльності щодо підтримки стабільності й безпеки на території Південного Кавказу та Центральної Азії, які представляли та представляють собою значну частину зони відповідальності ОДКБ.

З боку російської сторони звучали неодноразові звинувачення, що таке рішення було прийнято в один момент і не узгоджувалося з іншими організаціями та безпосередньо країнами даного регіону.

Зазначимо, що з боку ОДКБ також робилися спроби встановити діалог між структурами, які діяли в одному регіоні. Перша із них була здійснена 18 червня 2004 р. на засіданні Ради колективної безпеки ОДКБ у м. Астана, де було прийнято Документ про основні напрями співпраці між ОДКБ та НАТО, в якому відзначалися напрями та механізми співпраці двох організацій у сфері регіональної та міжнародної безпеки [3, с. 9]. Зокрема говорилося про реалізацію спільних заходів у боротьбі з тероризмом, наркотрафіком, розповсюдженням зброї масового знищення і т.д. 8 липня 2004 р. Генеральний секретар ОДКБ М. Бордюжа направив офіційного листа тодішньому Генеральному секретарю НАТО Я. Схефферу, в якому були визначені основні напрями діалогу та взаємин цих двох організацій.

Однак жодної реакції з боку Брюсселя не послідувало, що, виходячи з традиційної дипломатичної етики, виглядало досить дивно та неочікувано. У червні 2005 р. у процес встановлення діалогу був включений тодішній Президент РФ В. Путін, а наприкінці року проблема співпраці двох регіональних організацій стала головною темою Ради Росія–НАТО. Однак якого-небудь значного прориву у цьому напрямі не було здійснено, що спостерігається і на сучасному етапі.

Оцінюючи реакцію НАТО на ініціативу ОДКБ, доводиться констатувати, що на основі наявної інформації, у тому числі на заявах окремих експертів та діячів з держав-членів НАТО, у розумінні перспектив співпраці ОДКБ та НАТО у даних організаціях існували та й продовжують існувати суттєві розбіжності.

З точки зору об'єктивності оцінки ситуації, яка склалася навколо астанійської ініціативи, представляло зацікавленість порівняння деяких особливостей прийняття рішень, з одного боку, НАТО-РЄАП по проголошенню Південного Кавказу та Центральної Азії зоною стратегічного пріоритету НАТО, і, з іншого боку, Організацією договору колективної безпеки – по розгортанню діалогу та співпраці з НАТО. Подібний співставний аналіз прийняття даних рішень міг сприяти виявленню точок дотику позицій обох сторін діалогу до структурних параметрів тієї моделі радикального трансформування взаємин між учасниками РЄАП, а також НАТО і ОДКБ, яка представлена в ініціативі ОДКБ.

Для повноти картини доцільно співставити позиції, які характерні для держав-членів ОДКБ з думками деяких експертів з держав-членів НАТО. Такий підхід до аналізу проблеми діалогу ОДКБ–НАТО з виходом із кола так званих «внутрішніх» оцінок, характерних для спеціалістів ОДКБ, може послужити корисним фактором їх конструктивного опонування.

Як ми вже зазначали, ініціатива ОДКБ по розгортанню співпраці з НАТО відображена у рішенні Ради колективної безпеки ОДКБ від 18 червня

2004 р., а також у листі Генерального секретаря ОДКБ М. Бордюжі від 8 липня 2004 р. Генеральному секретарю НАТО Яапу де Хооп Схефферу, у яких визначено основні напрями діалогу та взаємин Організації договору колективної безпеки з Організацією Північно-Атлантичного Договору. З точки зору цілей і мотивації просування діалогу ОДКБ–НАТО по налагодженню співпраці, у першу чергу, важливий вибір пріоритетів, зроблений із урахуванням стратегічних інтересів безпеки обох регіональних організацій, які проголосили зонами своєї відповідальності, користуючись термінологією НАТО, геостратегічні простори Центральної Європи.

З цієї точки зору, на наш погляд, вибір пріоритетів з боку ОДКБ загалом було зроблено правильно. Головним пріоритетом у запропонованому діалозі з боку ОДКБ, як відомо, була обрана боротьба з міжнародним тероризмом. Визначення контртероризму в якості пріоритету базується на визнанні державами ОДКБ близькості офіційно заявлених принципових позицій ОДКБ та НАТО з питань протидії сучасним загрозам та викликам. Консенсус, досягнутий державами-союзниками по Договору при прийнятті рішень, базувався на впевненості в тому, що дана ініціатива може стати хорошою основою для подолання існуючої конфронтації інтересів ОДКБ та НАТО шляхом налагодження безпечної співпраці на території Південного Кавказу та Центральної Азії.

Оцінюючи реакцію НАТО на ініціативу ОДКБ, слід констатувати, що в розумінні перспектив співпраці НАТО та ОДКБ на основі заяв окремих експертів та діячів держав-членів НАТО немає одностайності.

У НАТО переважали думки про те, що формат Ради Євро-Атлантичного партнерства (РЄАП), в якому брали участь як держави-члени НАТО, так і держави-учасники програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ) був і залишається найбільш придатним місцем для діалогу, на основі чого і слід розвивати подальшу співпрацю між усіма зацікавленими сторонами. А виходячи із того, що держави-члени ОДКБ уже входять до складу РЄАП, то, відповідно, взаємодія з ОДКБ як міжнародною організацією втрачає свою практичну необхідність [13, с. 2].

Однак слід відзначити, що РЄАП діяла переважно як дорадчий інститут з обміну думками між членами НАТО та ПЗМ на індивідуальному рівні, де практично не були передбачені які-небудь колективні ініціативи. Практика показала, що діяльність РЄАП як широкого дискусійного форуму при всій своїй значимості все ж не передбачала спільного прийняття та реалізацію державами НАТО й учасниками ПЗМ конкретних політичних та військово-політичних рішень.

Ініціатива, озвучена в Астані у 2004 р., на нашу думку, передбачала структурну зміну звичного однорівневого формату індивідуального партнерства, яке діяло в межах РЄАП та ПЗМ, на формат дворівневого індивідуально-колективного партнерства з НАТО. Напевне, саме тут і слід шукати головну причину обережної та запізнілої реак-

ції НАТО на принципово інноваційну ініціативу ОДКБ.

Водночас НАТО, зі свого боку, надавало та загалом і продовжує надавати перевагу співпраці з державами ОДКБ на двосторонній основі, однак не на базі діалогу двох рівноправних організацій. Так, колишній держсекретар США К. Райс, яка представляла думку Брюсселя, заявила, що НАТО необхідно одержати більше інформації про ОДКБ, але альянс, як і раніше, «буде віддавати пріоритет двостороннім відносинам» [5, с. 7]. Зрозуміло, що таким чином Брюссель, а відповідно і Вашингтон мали можливість більш ефективно впливати на політику держав-партнерів, ніж через механізм регіональної організації, центральним ядром в якій виступала Москва, яка, незважаючи на періодами позитивний характер сучасних американо-російських взаємин, була і залишається геополітичним конкурентом США.

Варто зауважити, що російська делегація на засіданні РЕАП, через десять днів після озвучення Астанійської ініціативи, висловила незадоволення у зв'язку з відсутністю позитивної відповіді Альянсу на пропозицію ОДКБ, а також надію, що «альянс відгукнеться на ініціативу по налагодженню відносин між Організацією Договору про колективну безпеку та НАТО» [9]. Однак заради справедливості слід зауважити, що, на нашу думку, для одержання підтримки на саміті цієї важливої та принципово інноваційної пропозиції ОДКБ, узгодженої з усіма державами-членами НАТО, десяти днів було недостатньо. Таким чином, в обставинах, які склалися на той час, досить сумнівно було очікувати термінової та одностайної позитивної реакції НАТО на ініціативу ОДКБ.

Слід відзначити, що при великій кількості організацій, які діяли та діють у Центральній Азії, жодна з них поки що нездатна достатньо ефективно гарантувати безпеку та стабільність і протистояти всім переліченим вище традиційним та нетрадиційним загрозам і викликам у регіоні та у навколишньому просторі [8, с. 8].

Поява військових контингентів США та НАТО у Центральній Азії, інституціоналізація Договору про колективну безпеку та його перетворення в ОДКБ, активізація ШОС свідчили про початок динамічного формування складної ешелонованої системи регіональної безпеки, покликаної гарантувати військово-політичну стабільність регіону.

Безумовно, створення системи регіональної безпеки в Центральній Азії стикалося і стикається з певними труднощами, і на це були об'єктивні причини. У сучасному світі, який швидко змінюється, досить складно визначити характер загрози, яка виникає, а більшість заходів спрямовано на нейтралізацію наслідку, однак не причини виникнення цих загроз [19]. Існують й інші причини, серед яких необхідно виділити наступні [2, с. 6]:

- відсутність балансу та стратегічна невизначеність у взаєминах між основними зовнішніми суб'єктами (перш за все США, РФ, КНР);
- відсутність балансу та стратегічна невизначеність у взаєминах між основними зовнішніми суб'єктами та центральноазіатськими державами;

• відсутність балансу та стратегічна невизначеність у взаєминах між самими центральноазіатськими державами.

Ці проблемні питання багато в чому визначали та продовжують визначати характер сучасних процесів у регіоні, у тому числі й у сфері безпеки.

Центральна Азія виступає частиною світового співтовариства, і для забезпечення її безпеки, особливо з врахуванням розвитку глобалізаційних процесів, повинні враховуватися субрегіональні, регіональні та глобальні фактори. Відповідно, у сучасних умовах доцільна багатовимірна та багаторівнева модель регіональної безпеки. Більше того, на нашу думку, кожна система регіональної безпеки повинна стати активною компонентою міжнародної (глобальної) системи безпеки.

Відомо, що на сучасному етапі Центральна Азія входить у сферу життєво важливих інтересів двох військово-політичних структур, в основі яких лежить концепція забезпечення колективної безпеки, – ОДКБ та НАТО. І якщо виходити із вищезазначеного, то можна висловити припущення, що ОДКБ має на меті забезпечити регіональний рівень безпеки, а військово-політична присутність США та НАТО в тій чи іншій мірі забезпечує глобальний рівень системи регіональної безпеки Центральної Азії. ООН, незважаючи на свій статус гаранта міжнародної безпеки, з об'єктивних причин нездатна на сучасному етапі адекватно відповідати на сучасні асиметричні виклики та загрози. Беручи до уваги глобальні амбіції НАТО, можна стверджувати, що дана організація відіграє більш вагомий роль у протидії сучасним викликам безпеки на міжнародному рівні.

Очевидно, що мета і завдання у сфері гарантування безпеки, а в багатьох випадках і методи їх досягнення в обох організаціях також ідентичні, водночас досить суттєво відрізняються стратегічні підходи до реалізації довготермінової регіональної політики безпеки. Прикладом подібної полярності підходів може слугувати заява колишнього Генерального секретаря НАТО Я. Схеффера, зроблена перед вильотом у Москву на зустріч з тодішнім Президентом РФ В.Путіним: «Головною метою нашого альянсу є захист та підтримка демократії. Якщо підтримка демократії вимагатиме застосування військових засобів, то ми застосуємо їх». Він також заявив, що на Балканах на даний час панує мир саме тому, що «ми не побоялися використати силу» [6, с. 3].

Обидві організації створені для тісної військово-політичної співпраці, спільного захисту держав-членів від зовнішньої агресії, а також забезпечення стабільності у географічному ареалі своєї відповідальності.

І ОДКБ, і НАТО на нинішньому етапі переживають процес глибокої трансформації, який передбачає системні перетворення як у військовій та інституціональній, так і в стратегічних сферах. Заради об'єктивності слід зазначити, що процес трансформації ОДКБ багато в чому йде по моделі, яка немов би наздоганяє та наслідує аналогічні процеси у НАТО. Можливо це є, свого роду, реакцією її держав-членів на посилення позицій Північ-

ноатлантичного альянсу у Центральній Азії. Зрозуміло, що порівнювати ОДКБ та НАТО за іншими параметрами немає сенсу, оскільки дані організації мають різний період існування, досвід та потенціал.

Однак, будучи ключовими сегментами центральноазійської системи регіональної безпеки, обидві організації загалом не співпрацювали між собою навіть на консультативному рівні, не говорячи вже про яку-небудь військово-політичну взаємодію на практиці. Таким чином, сучасна регіональна безпека не є єдиною (монолітною, інтегрованою), а кожний її сегмент не пов'язаний з іншим і розповсюджує свою дію лише на певну (обмежену) сферу, що робить усю систему досить вразливою та малопродуктивною.

На нашу думку, і ОДКБ, і НАТО на сучасному етапі повинні бути зацікавлені у співпраці: ОДКБ необхідні досвід колективного реагування та сучасні технології НАТО, альянс же може перейняти

нові навички по організації антинаркотичних та інших операцій, накопичені державами ОДКБ, тим більше, що більшість держав ОДКБ мають практичний досвід військових дій в Афганістані, набутий ще в радянський період.

Цілком очевидно, що спільна співпраця може значно звужити коридори діяльності терористичних груп, шляхи незаконної міграції та наркотрафіку і т.д. Політика втягнення альянсу в спільні з ОДКБ практичні проекти може включати широкий спектр напрямів: організацію спільних військових навчань, миротворчі операції, координацію прикордонних питань по таджицько-афганському кордону, де перетинаються зони відповідальності обох організацій тощо. Досвід, стратегічні напрацювання та технології НАТО плюс адекватна оцінка ситуації в регіоні та інноваційні підходи ОДКБ – на нашу думку, це прагматичний підхід до посилення системи регіональної безпеки в Центральній Азії зокрема та пострадянському просторі загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальные задачи развития Вооруженных сил Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.interami.com/2003-168.html>.
2. Ашимбаев М. Современная геополитическая ситуация в Центральной Азии в контексте интересов мировых и региональных держав / М. Ашимбаев // Казахстан в глобальных процессах. – 2005. – № 2. – С. 3-7.
3. Бордюжа Н. Современные угрозы приобретают транснациональный характер / Николай Бордюжа // Панорама Содружества. – 2005. – № 1. – С. 9-12.
4. Вестник военной информации. – 2003. – № 1. – Январь. – 75 с.
5. Евразийская альтернатива НАТО // Деловая пресса. – 2006. – 29 июня. – С. 7.
6. Ивашов Л. ОДКБ – НАТО: есть ли перспективы равноправного партнерства? / Л. Ивашов // Военно-промышленный курьер. – 2005. – № 23. – С. 3-17.
7. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика. К дипломатии для XXI века / Г. Киссинджер. – М.: Ладомир, 2002. – 351 с.
8. Клименко А. Стратегическое партнерство между Россией и Китаем в Центральной Азии и некоторые пути совершенствования региональной системы безопасности / А.Клименко // Проблемы Дальнего Востока. – 2005. – № 2. – С. 6-22.
9. Котанджян Г. Динамизм развития ОДКБ: к вопросу о перспективе диалога НАТО-ОДКБ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dkb.gov.ru/start/index.htm>.
10. Маначинский О.Я. Сучасні воєнно-політичні відносини України із суміжно-прилеглими державами / О.Я. Маначинський. К.: НІСД, 1996. – Вип. 2. – Воєнна безпека. – 91 с.
11. Маначинський О.Я. Україна і воєнно-політична обстановка у світі / О.Я. Маначинський, Пронкін Є.К. // Інформаційно-аналітичний огляд. – 1995. – № 6. – 49 с.
12. НАТО. Справочник. – Брюссель: Бюро информации и печати НАТО, 1995. – 368 с.
13. Пулин Г. ОДКБ–НАТО: союзники или враги? / Г. Пулин // Военно-промышленный курьер. – 2005. – № 27. – С. 2-6.
14. Робертсон назвал дату своего ухода в отставку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://korrespondent.net/world/63611/print>.
15. Стратегии для России(2): Тезисы совета по внешней и оборонной политике // Независимая газета. – 1994. – 27 мая. – С. 3.
16. Стратегическая концепция североатлантического союза [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.int/docu/other/ru/1999/p99-065r.htm>
17. Стратегический курс РФ с государствами-участниками СНГ // Независимость. – 1995. – 4 октября. – С. 5.
18. Стратегії розвитку України, виклики часу та вибір. – К.НІСД, 1994. – 187 с.
19. Эсенов М. Антитеррористическая кампания Запада в Афганистане и ее влияние на систему региональной безопасности в Центральной Азии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ca-c.org/datarus/esenov.barnaul.shtml>